

ASPEKTI

JOŽE GORIČAR

NOVIJA SOCIOLOGIJA I MARXOVO I LENJINOVO POIMANJE DRUŠTVENIH KLASA

1. Danas prevladavaju dva poimanja društvenih klasa. Jedno — neki ga također označavaju subjektivističkim — izjednačava klase sa statusnim slojevima; ono se nadovezuje na studije W. Lloyda Warnera i njegovih suradnika poznate pod imenom Yankee City Studies, od kojih je prva izašla godine 1949. W. L. Warner i suradnici ubrajaju u klase mnoštvo ljudi istog statusa, odnosno sličnih statusa, a »klasnu pripadnost« pojedinaца ustanovljavaju anketiranjem, i to na taj način da anketirane ispituju o tome što misle o klasnoj pripadnosti ljudi koje poznaju, ili čak o klasnoj pripadnosti njih samih. »Pod klasom mislimo na dvije ili više vrsta ljudi o kojima važi opće mišljenje da postoje, a pripadnici zajednice podudarno ih svrstavaju u podređene i nadređene položaje.«¹ U determinante tako poimanih klasa ubrajaju oni okolnosti kao što su dohodak, naobrazba, poziv, područje stanovanja i vrsta društvenih dodira. Radi se, dakle, o potpunom izjednačavanju statusnih slojeva i klasa te je takvo poimanje vrlo daleko od drugog poimanja u današnjoj, također i nemarksističkoj sociologiji, koja se na ovaj ili onaj način nadovezuje na društvenu teoriju Karla Marxa.

2. Marxovo poimanje društvenih klasa utjecalo je i još uvijek utječe na dio današnje nemarksističke sociologije osobito posredovanjem društvenonaučne teorije Maxa Webera. U teoriji društvene slojevitosti razlučuje Weber tri stratifikacijska područja:

- ekonomsko
- socijalno i
- političko područje.

Ta tri stratifikacijska područja, govori on, uvjetovana su i uzdržavana od tri vrste društvene moći: ekonomske, socijalne i političke, pri čemu socijalnu moć izjednačava s društvenim ugledom (prestížom). Samo na prvom, ekonomskom stratifikacijskom području opstojе klase, na drugom opstojе statusni slojevi, a na trećem političke stranke. Weber ubraja, dakle, društvene klase, upravo kao i Marx, u društvene slojeve. Klasom, pak, smatra on »svaku skupinu ljudi koja se nalazi u istom klasnom položaju«, odnosno »istovjetne ili slične stvarne situacije inte-

¹ W. L. Warner and Paul S. Lund, "The Social Life in a Modern Community", 1941, str. 82.

resa u kojima se nalaze pojedinci ili mnoštvo pojedinaca.^{1a} »Klasnim položajem«, pak, poima Weber tipičnu mogućnost (šansu) pozitivnog ili negativnog monopola s obzirom na:

- opskrbljivanje dobrima
- društveni položaj, te
- unutarnju životnu sudbinu.²

U takvom Weberovu poimanju klasa pokazuju se neki elementi Marxove definicije klase iz »Osamnaestog Brumaira Louisa Bonaparte« koja glasi: »Ukoliko milijuni obitelji žive u jednakim ekonomskim uvjetima koji odvajaju njihov način života, njihove interese i njihovu naobrazbu od načina života, interesa i naobrazbe drugih klasa i neprijateljski im ih suprotstavljaju, oni su klasa.«³ Radi se o ovim elementima:

— ekonomskim egzistencijalnim uvjetima; upravo njih obilježava Weber pozitivnim ili negativnim monopolom s obzirom na opskrbljivanje dobrima;

— interesima;

način života i naobrazba što je u Weberovu poimanju klasa označeno »društvenim položajem« i »unutarnjom životnom sudbinom«.

Marxovo poimanje klasa pokazuje se i u onim konstatacijama M. Webera koje govore o organiziranju klasa i o klasnoj borbi. Do nje dolazi, naime, po Weberu također tada kada se pojavljuju neposredni protivnici u kojih dolazi do sukoba interesa (radnici u borbi s poduzetnicima, seljaci sa zemljovlasnicima).⁴ Taj Weberov »sukob interesa« identičan je s Marxovim »neprijateljskim suprotstavljanjem interesa« u citiranoj definiciji društvene klase.

3. Oni nemarksistički sociolozi koji u načelu prihvaćaju Marxovo shvaćanje klasa kao ekonomskih slojeva, odnosno skupina i kao masovnih društvenih snaga koje međusobno žive u konfliktnim situacijama i porađaju klasne sukobe, dakle takvih snaga i slojeva koje uvjetuju i udružuju bezlične, objektivne stratifikacijske nužnosti, počeli su tridesetih godina (velika ekonomska kriza) žive teoretske rasprave o klasama i klasnoj slojevitosti modernih industrijskih društava. Rasprave nisu još ni danas dovršene, proizlaze pak uglavnom iz dviju okolnosti:

— iz takozvanog trenda ka jednakosti ljudi koji bi trebao u industrijskim društvima sve više uklanjati i klasne razlike, te iz

— promjena u ekonomskoj strukturi kapitalističkog društva koje su se zbivale na prelazu iz predmonopolskog u monopolski kapitalizam.

U takozvanom trendu ka jednakosti ljudi oni razlučuju tri stupnja ostvarivanja jednakosti:

— pravnu jednakost koju postiže kraj 18. stoljeća, tada revolucionarno proglašenje čovjeka slobodnim, to znači pravno, dakle i ugovorno sposobnim subjektom;

— političku jednakost koju je osiguralo ustanovljavanje općeg, tajnog i jednakog biračkog prava, što je tek otvorilo mogućnost stranačke

^{1a} M. Weber, "Wirtschaft und Gesellschaft", 1922, str. 177.

² M. Weber, op. cit., str. 177—180.

³ Marx-Engels, Izbrana dela I, CZ 1950, str. 407.

⁴ M. Weber, loc. cit.

demokracije, a time i ustanovljavanje političkih stranki radničke klase; — socijalna jednakost koja se počela ostvarivati tek potkraj 19. stoljeća.

Osobito ova konačna etapa ostvarivanja »trends ka jednakosti ljudi« unosi, po mišljenju nekih teoretičara, značajnije promjene u klasnu strukturu suvremenih društava. Proširivanje jednakih prava na socijalnu sferu dalo je, prema mišljenju tih teoretičara, jednakom statusu građanstva svih ljudi osnovu materijalne jednakosti. Taj razvoj išao je ruku pod ruku sa sve većim dohocima radnika, sa sistemom neposrednog opozivanja koji je smanjio razlike u dohocima i s masovnom proizvodnjom konzumnih dobara. »Socijalna integracija širila se od sfere osjećaja i patriotizma na sferu materijalnih zadovoljstava. Sastojci civiliziranog života koji su prije bili monopol malobrojnih postepeno su doprli do mnogih koji su zbog toga dobili hrabrosti da pruže ruke za stvarima koje su još bile izvan njihova dosega. Smanjivanje nejednakosti krijevalo je zahtjev za njezinim otklanjanjem, barem s obzirom na bitne aspekte socijalnog blagostanja. Ti su zahtjevi bili dijelom zadovoljeni time što su u status građanstva bile uključene i socijalne pravde, a s ostvarenjem općeg prava na takav dohodak koji više nije zavisio od tržišne vrijednosti (radne snage) pojedinca.«⁵ Pri takvom »izravnavanju socijalnih prava« više se nije radilo samo o minimalnoj najamnini (egzistencijalni minimum), već također o pravu na starosno osiguranje, na potporu u slučaju nezaposlenosti, osiguranje, o pravu na besplatne pravne savjete i jednake mogućnosti obrazovanja, koje je osobito omogućilo veću socijalnu mobilnost »nižih« slojeva, tj. radničke klase. T. H. Marshall ustanovljava da prema svemu ovome više nema klase koja bi bila isključena od punog sudjelovanja u svim tim pravima, te da je s obzirom na ograničena prava svaki građanin dobio jednaki »status«.

U takvim i sličnim konstatacijama nalaze se začeci teorije o kapitaliziranju radničke klase. Upravo njezini pripadnici pozivaju se osobito na izjednačavanje socijalnih osobina pripadnika modernih društava na neku zajedničku razinu. To se možda najočitije pokazuje na nekim statusnim simbolima koji su tradicionalno važili kao pokazatelj socijalne nejednakosti, a danas su zajednički svim slojevima, na primjer sve vrste dobara masovnog konzuma, osobito odjeća, a također takozvana »kulturna industrija«, nadalje tipični poslovi u slobodno vrijeme itd.

Ralph Dahrendorf⁶ spominje uz to da sve to ne može ništa drugo značiti do ustanovljavanje strukturne tendencije. Nijedan odgovoran istraživač ne može zaista tvrditi da su građanska prava jednakosti na primjer u engleskom, ili američkom, ili njemačkom društvu već sasvim ostvarena. Nitko ne tvrdi, niti može tvrditi da su konzumni status i statusni simboli univerzitetskog profesora i strugara ili namještenika jednaki do identičnosti. No, ovdje je značajno ustanoviti stanovitu tendenciju koja je u suprotnosti s očekivanjima Marxa a i drugih autora njegova doba, naime da industrijsko društvo u toku svojeg razvoja nije povećalo nejednakosti koje su bile značajne za njegov početak, već je u svojem

⁵ T. H. Marshall, "Citizenship and Social Class", 1953, str. 47.

⁶ R. Dahrendorf, "Soziale Klassen und Klassenkonflikt in der industriellen Gesellschaft", 1957, str. 17.

vrijednosnom sistemu i strukturi institucionaliziralo načelo jednakih prava i istinskih životnih uvjeta na nekikm područjima društvenog života koja su sigurno značajna. To, dakako, ne važi za sva područja, osobito pak ne za područje raspodjele dohotka.

Dahrendorf navodi tri činitelja koji su uzrokovali približavanje dohodaka ljudi u industrijskim društvima posljednjih desetljeća:

— pravno ili barem socijalno utvrđivanje minimalnog dohotka koji se ne smije snižavati,

— porast realnog dohotka lošije plaćenog sloja koji prelazi taj minimum, i to zbog povećane produktivnosti, sindikalne organiziranosti radnika itd., te

— jako oporezivanje imovine (porez na nasljedstva) i vrhunskih dohodaka.

Tako je vjerojatno da se cjelokupni raspon razlika u dohocima smanjio, ali su — ustanovljava Dahrendorf — razlike unutar tog raspona i danas još vrlo visoke, nadasve ako uzmemo u obzir »nevidljivi« dohodak menedžera u obliku kuća, automobila, itd. Osobito je značajno to da se tendencije ka potpunom uklanjanju razlika u dohocima ne mogu razabrati ni u jednom od današnjih industrijskih društava. Ako sva dosadašnja istraživanja o vrednovanju poziva nemaju krivo, tada isto važi za društveni ugled, a konačno to važi i za raspodjelu društvene moći i utjecaja. Nigdje se ne može zapaziti niti početak otklanjanja tih razlika. Tako konstatacija o proširivanju područja jednakosti dovodi do granica tog razvitka, do nepromjenjivih strukturnih sastojina industrijskog društva. Te nepromjenjive sastojine koje su, usprkos spektakularnim promjenama kapitalizma od Marxova vremena pa do danas, ostale iste kakve su bile na početku, prema Dahrendorfu su ove: postojanje društvene slojevitosti ili statusne hijerarhije i nejednaka raspodjela društvene moći, odnosno autoriteta.⁷

Prema mišljenju nekih nemarksističkih sociologa, »trend ka jednakosti među ljudima« jest, dakle, u mnogo čemu doduše izmijenio pravni, politički i socijalni položaj radničke klase u industrijskim društvima, ali nije bitno promijenio one okolnosti u kojima se neposredno pokazuje klasna razbijenost suvremenih društava. Prije svega to su dvije takve okolnosti: postojanje društvene slojevitosti — jedan od njezinih pojavnih oblika jest klasna slojevitost — te nejednakomjerna raspodjela društvene moći. Osobito ova posljednja okolnost ukazuje na klasnu razbijenost koju održava kapitalistički sistem proizvodnih odnosa, jer »politička vlast izvire iz proizvodnih odnosa«⁸ odnosno, kako govori Marx na jednom drugom mjestu, proizvodni su odnosi »unutarnja tajna, skrivena podloga cijele društvene konstrukcije«.

4. Bez obzira na gornje u biti ispravne tvrdnje, isti sociolozi ustanovljavaju da industrijska društva više ne potvrđuju Marxovo poimanje klasa. Oni tvrde da treba ustanoviti zbiljski postojeću klasnu strukturu tih društava i pronaći joj odgovarajuće određenje društvenih klasa.

⁷ R. Dahrendorf, op. cit. str. 70.

⁸ K. Marx, "Die moralisierende Kritik und die kritische Moral", v Mehring, "Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx und Friedrich Engels", 1920, str. 455.

Glavno ishodište od kojeg polaze jest minjenjanje ekonomske strukture na prelazu iz predmonopolskog u monopolski kapitalizam. To označavamo kao proces lučenja kapitala na kapital-funkciju na jednoj, i kapital-vlasništvo, na drugoj strani. Navedeni proces u začecima doživio je još Marx, te je o njemu i pisao u III knjizi Kapitala. S obzirom na promjene u klasnoj strukturi monopolskog kapitalizma, važni su radovi Karla Rennera, austrijskog marksista. O tome on piše na ovaj način: noviji razvoj društva »ispostavlja uz kapitalista koji posjeduje i radi i kapitalista koji posjeduje ali ne radi... Još više: on porađa i nekapitalista koji obavlja kapitalističke funkcije, koji dakle ne posjeduje pa ipak radi kao kapitalist«.⁹

Okolnost zbog koje neki sociolozi pobijaju važenje Marxove teorije klasa za monopolski kapitalizam jest takozvano djelujuće vlasništvo (fungierendes Eigentum). To je bilo vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju u kojeg je pravni vlasnik obavljao također funkciju voditelja i organizatora svojeg poduzeća. No, kada je u monopolskom kapitalizmu vlasništvo kao pravna institucija prestalo biti »djelatno«, a »djelovanje« kapitalista prešlo na ne vlasnike, počela se, po mišljenju tih sociologa, mijenjati i klasna struktura. Pri tom se, po njihovu mišljenju, radilo osobito o promjenama u kapitalističkoj klasi čiju funkciju obavljaju sada različiti stručnjaci — ne vlasnici.

5. Skupina sociologa, među kojima ovdje spominjemo samo Jamesa Burnhama, Fritza Cronera i Theodora Geigera, ustanovljava u tako promjenjivoj klasnoj strukturi pojavu jedne nove klase.

»Raspadanje djelatnog vlasništva« teoretski je najjednostavnije rješavao J. Burnham: »Pojam podjele kontrole i vlasništva« — piše on — »doista nema nikakve sociološke ili povijesne važnosti, bez obzira na to kakvo je njegovo pravno značenje. Vlasništvo znači kontrola; gdje nema kontrole, nema ni vlasništva... Ako su se vlasništvo i kontrola zbiljski razdvojili, vlasništvo je prešlo na onoga tko kontrolira, a razdvojeno vlasništvo predstavlja beznačajnu funkciju... U svakom visokorazvijenom društvu postoji određena, relativno malobrojna skupina ljudi koja kontrolira osnovna proizvodna sredstva«.¹⁰ Prema Burnhamu, proizvodna sredstva jesu »izvor društvene moći. Tko ih stvarno kontrolira, a ne samo nominalno, on kontrolira društvo; jer od sredstava za proizvodnju društvo živi«. Nasuprot menedžerima, tim novim vlasnicima, stoji klasa radnika bez vlasništva. »Menedžersko društvo u stvari je temelj novog izrabljivačkog klasnog društva.«¹¹ Bit Burnhamove teorije u tome je što on preuzima Marxovu konstataciju o identitetu ekonomske i političke moći, odnosno točnije: konstataciju da je ekonomska moć osnovni izvor političke moći i da tu Marxovu tezu prilagođava ekonomskoj strukturi monopolskog kapitalizma.

Fritz Croner ustanovljava da u novijem kapitalizmu nastaje nova klasa namještenika. Do te klase dolazi Croner uz pomoć takozvane teo-

⁹ K. Renner, "Die Wirtschaft als Gesamtprozess und die Sozialisierung", 1924, str. 375.

¹⁰ James Burnham, "Das Regime der Manager", Stuttgart, 1948, str. 114 i 91. 92.

¹¹ Op. cit. str. 125. i 148.

rije delegacije: »Osobiti socijalni polazaj namještenika objašnjavamo činjenicom da su njihovi zadaci nekada bili zadaci poduzetnika.«¹² Teorija delegacije — usput da kažemo — nimalo nije originalna, jer je već F. Engels pisao o »potiskivanju kapitalista od strane plaćenih namještenika«, iako u njima nije vidio novu društvenu klasu. Navedenu Engelsovu misao teoretski je obradio K. Renner i pri tom već prije Cronera razvio teoriju delegacije: »Uz kapitalistu koji je ostao bez funkcija (nalazi se) . . . funkcioner koji je bez kapitala: društvena karakterni maska (tj. društvena uloga, J. G.) koja je od velikog značenja za budućnost«. Menedžere pak ubraja Renner, za razliku od Burhama i Cronera, u »sloj koji je za sada još politički anoniman«, jer u njega »još ne postoji temeljna ideološka i interesna solidarnost«.¹³

Theodor Geiger misli da se klasna struktura suvremenog kapitalističkog društva ne može više objasniti ni s modificiranim Marxovim modelom, što su, više ili manje uspješno, pokušali prije spomenuti autori. Prema Geigeru, staro se klasno društvo mijenja u novi stratifikacijski oblik, čija se slojevitost više ne može objasniti starom mišlju o klasnom konfliktu. U prvom je planu njegova istraživanja novi srednji sloj, eksperti, odnosno birokrati. Pri argumentiranju tvrdnje da se Marxov klasni model na razvijeno industrijsko društvo više ne može upotrijebiti, Geiger navodi ove razloge:

- osiromašenje radničke klase nije nastupilo;
- radnička klasa nije postala niti jedinstvenija, niti je s obzirom na ostale radne slojeve stanovništva postotno porasla;
- još uvijek postoji »stari srednji sloj« koji se nije proletarizirao (suprotno Marxovoj tezi o deklasiranju sitne buržoazije);
- tipični »klasični kapitalisti« (privatni poduzetnici liberalnog razdoblja, J. G.) izumiru i
- klasna svijest radničke klase nije porasla.

Osnovne su Geigerove teze: »Marksistički model industrijskog klasnog društva vjerojatno je odgovarao za razdoblje visokog (liberalnog, J. G.) kapitalizma.« Ali, prije nego što je klasna struktura tog kapitalizma mogla »prožeti cjelokupno društvo, pojavile su se već nove strukturne tendencije koje su otklonile i izbrisale slojevitost na razini kapital-najamni rad«. Danas živimo na prelazu od klasne slojevitosti ka nekoj drugoj. »Prelaz društva od jedne slojevitosti ka drugoj pokazuje . . . da postaje neka, dosad samo na podređeni način postojeća slojevitost dominantna, a dosad dominantna slojevitost stupa u pozadinu.«¹⁴ O toj drugoj slojevitosti Geiger piše: »Klasno društvo marksističke obojenosti očito je na putu da nestane. Nitko još ne može sa sigurnošću reći kakvim će putem ići razvoj. No, već danas možemo ukazati na niz tendencija koje se međusobno natječu i uz svu potrebnu predostrožnost postaviti hipotezu

¹² Fritz Croner, "Die Angestellten in der modernen Gesellschaft", 1954. str. 36.

¹³ K. Renner, "Wandlungen der modernen Gesellschaft", Zwei Abhandlungen über die Probleme der Nachkriegszeit", posth. 1953, str. 182. i 215.

¹⁴ T. Geiger, "Die Klassengesellschaft im Schmelztiegel", 1949, str. 156, 157, 153/3.

o tome s kolikom će težinom i moći pridonijeti budućem oblikovanju društva.«¹⁵

Od spomenutih tendencija, prema Geigeru, za mijenjanje klasne strukture u novijem kapitalizmu najvažnija je »tendencija ka prevlasti eksperta«. Pod ekspertima misli Geiger državokapitalističku birokraciju, što osobito proizlazi iz njegove kritike Burnhama, o kojem kaže da je doduše djelomično pravilno spoznao tendenciju u razvitku klasne strukture industrijskih društava, ali da je njegova tvrdnja o političkoj prevlasti menedžera besmislena. Po Geigerovu mišljenju, u suvremenim društvima politički birokratizam usisava u sebe privredu. »Ništa dakle, nema, od vlasti menedžerske privrede. U centralistički upravljanom društvu vlast pripada privrednim činovnicima, a ako naziv birokracija suviše zastrašuje, možemo ga nadomjestiti sa ‚vlašću eksperata‘.«¹⁶

Još treba spomenuti Geigerovo poimanje Marxova modela dviju osnovnih klasa. Nasuprot onim mnogobrojnim Marxovim kritičarima koji su tvrdili da je Marx tim modelom ukazivao na realnu, povijesno postojeću klasnu strukturu kapitalističkih i uopće klasnih društava, Geiger je mislio drugačije. On, naime, tvrdi da se u spomenutog modela ne radi toliko o objašnjavanju konkretnih klasnih struktura, već nadasve o modelu osnovne poluge društvenih promjena, društvene dinamike. Tamo, pak, gdje je Marx opisao konkretne, povijesno postojeće klasne strukture, kao što je to na primjer u »Osamnaestom Brumairu Louisa Bonaparte« ili pak u »Klasnim borbama u Francuskoj 1848—1850«, on je uvijek nabrajao veći broj klasa.¹⁷

6. Takvo obrazloženje Marxova modela dviju osnovnih klasa prihvaća i Ralph Dahrendorf, koji je od svih nemarksističkih sociologa išao najdalje u »razvijanju i osuvremenjavanju« Marxove teorije klasa. Pošto je ustanovio da je za Marxa odlučni konstituens klasa privatno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima, Dahrendorf nadovezuje: »Uloga vlasništva u Marxovoj teoriji klasa dovodi do posebnog problema interpretacije čijim rješenjem stoji i propada važnost Marxove teorije klasa: ili Marx razumije pod vlasničkim, odnosno proizvodnim odnosima odnose stvarne kontrole i podređivanja u poduzećima industrijske proizvodnje, ili pak samo odnose vlasti, ukoliko se oni temelje u pravnom određenju vlasništva? Ili on razumije vlasništvo u širokom sociologijskom značenju kao isključivost legitimnih prava kontrole — u tom bi slučaju takve funkcije vlasništva pripadale namještenom menedžeru — ili pak samo kao pravnu instituciju vlasništva u vezi s takvom kontrolom? Ili je za Marxa vlasništvo samo poseban slučaj vlasti (Herrschaft), ili je pak, suprotno tome, vlast poseban oblik vlasništva? Značenje tog pitanja je veliko: ako polazimo od posljednjeg, užeg pojma vlasništva, tada je klasni konflikt specifična značajka oblika proizvodnje koji se temelji na vezi vlasništva i kontrole; u tom slučaju u društvu gdje kontrolu (nad proizvodnim sredstvima, J. G.) imaju na primjer državni činovnici, klase ne bi postojale per definitionem. Ako pak polazimo od prvog, šireg poimanja vlasništva, tada je klasna struktura ukorijenjena u vlasničkoj (autoritarnoj) struk-

¹⁵ Op. cit. str. 158.

¹⁶ Op. cit. str. 220.

¹⁷ Op. cit. str. 37 sl.

turi industrijskog poduzeća i tada je kategorija klase upotrebljiva potencijalno za sve proizvodne odnose.«¹⁸

Dahrendorf tvrdi da Marxov odgovor na tako postavljena pitanja nije uvijek jasan, sam pak misli da je Marx polazio od užeg poimanja vlasništva nad proizvodnim sredstvima kao pravne institucije, te da je na tako shvaćeno »djelatno vlasništvo« vezao obje osnovne klase. On se pri tom poziva osobito na ona mjesta iz III knjige Kapitala koja važe za monopolski kapitalizam u nastanku i gdje Marx dioničkim društvima pripisuje sasvim posebnu funkciju. On ih, naime, označava kao »privatnu proizvodnju bez kontrole privatnog vlasništva«, kao »ukidanje kapitala kao privatnog vlasništva unutar kapitalističkog načina proizvodnje«, kao »ukidanje kapitalističkog načina proizvodnje unutar samog kapitalističkog načina proizvodnje«, kao »nužnu prelaznu točku ka promjeni kapitala u vlasništvo proizvođača, a ne više u privatno vlasništvo pojedinih proizvođača, nego u asocirano, neposredno društveno vlasništvo« i čak »kao prelaznu točku ka promjeni svih dosad još s vlasništvom kapitala povezanih funkcija u procesu reprodukcije, u puke funkcije asociranih proizvođača, u društvene funkcije.«¹⁹

Marx je, prema Dahrendorfu, obje osnovne klase kapitalističkog društva vezao uz postojanje »djelatnog privatnog vlasništva«, dakle uz takvo stanje gdje privatni vlasnik djeluje i kao poduzetnik. Oblikovanje, opstanak i borba osnovnih klasa bili su za njega najtješnje povezani s posjedovanjem »djelatnog vlasništva«, ili pak s isključivanjem iz njega. Budući da takvo vlasništvo znači moć, vlast (Macht, Herrschaft) vlasnika ne samo nad proizvodnim sredstvima, već i nad svima onima koji uz pomoć tih sredstava proizvode i budući da je u današnjim industrijskim društvima, za koje je značajan bilo privatni, bilo državni monopolizam, djelatno, tj. individualno privatno vlasništvo još samo iznimka, Dahrendorf misli da pri određivanju osnovnih klasa treba polaziti od moći, vlasti, a ne od pravne institucije privatnog vlasništva.

Takva interpretacija konstituensa obje osnovne klase trebala bi po Dahrendorfu biti sasvim u skladu s Marxovom teorijom klasa, koja je, prema njemu, u cijelosti važila za predmonopolski, liberalni kapitalizam. Na tom stajalištu gradi Dahrendorf svoju teoriju klasa — o kojoj tvrdi da uzima u obzir racionalne elemente Marxove teorije, ali da je prevladava — na raspodjeli vlasti i autoriteta u društvu (oba pojma upotrebljava on sinonimno): društvo je podijeljeno na klase s obzirom na to što jedni imaju vlast i autoritet, a drugi ne. Na taj način ustanovljava on postojanje dviju antagonističkih klasa u svakoj »povezanosti vlasti« (Machtverband), od kojih je jedna, na primjer, država, a druga industrijsko poduzeće.²⁰ Što su dakle društvene klase«, pita se Dahrendorf i kaže da teorija klasa uvijek mora računati sa dva oblika grupiranja, od kojih jedan vodi takozvanim nazoviskupinama, druga pak interesnim skupinama. On misli da te skupine možemo isto tako označiti kao »klasu po sebi« i »klasu za sebe«, ili čak kao »klasu« i »partiju« te nastavlja: »U

¹⁸ R. Dahrendorf, op. cit. pod. 6, str. 19.

¹⁹ Vidi K. Marx, Kapital III, Marx-Engels Werke, Bd. 25, Dietz Berlin, 1964, str. 452—456 passim

²⁰ Dahrendorf, op. cit. str. 70. sl.

svakoj povezanosti vlasti mogu se razlikovati dvije nazoviskupine koje udružuju zajednički latentni interesi; interesnu orijentaciju tih skupina određuje sudjelovanje u vlasti ili pak isključenje iz nje. Iz takvih nazoviskupina nastaju interesne skupine tada kada njihovi pripadnici na odgovarajući način zagovaraju ili pobijaju artikulirane programe. U svakoj povezanosti vlasti uvijek su dvije takve interesne skupine u međusobnom konfliktu... Dok latentni interesi ukazuju samo na zahtijevane (postulirane) i zbog toga tek formalno odredljive smjerove ponašanja (Verhaltensrichtungen), manifestni se interesi uvijek pokazuju u artikuliranim, zapisanim programima, ili barem u takvima koji se mogu zapisati.«²¹ Tako je, dakle, Dahrendorf u svojoj teoriji klasne strukture industrijskih društava privatno vlasništvo nad proizvodnim sredstvima kao konstituens klasne rascijepljenosti u predmonopolskom društvu namjestio vlašću. Pri tom je išao vrlo široko, jer za poprište klasne rascijepljenosti uzima upravo samu »povezanost vlasti«, i to takvu koja postoji na neprivrednim, neproizvodnim područjima društvenog života. S druge strane, on je zadržao sve one posljedice klasne rascijepljenosti koje je ustanovio već Marx, osobito pak osnovnu među njima, klasni konflikt, koji on — isto tako u skladu s Marxom — i u suvremenim industrijskim društvima ubraja u osnovni činilac društvenih promjena.

7. U pregledu nekih danas najpoznatijih i najutjecajnijih nemarksiističkih teorija o klasnoj stratifikaciji industrijskih društava prikazali smo razumijevanje, prihvaćanje, pa i odbijanje pojedinih sastojaka Marxove teorije klasa. Možda bi u takvom pregledu novije sociologije iz tog kuta uspoređivanja bilo prigodno parafrazirati poznatu Engelsovu misao, koju je on zapisao o sudbini Morganove teorije evolucije u društvu. Parafraza bi glasila: »Neku pojedinačnu Marxovu tezu uzdrmao je ili čak opovrgao kasniji tok mijenjanja kapitalizma, ili je ona bila uzdrmana, odnosno opovrgnuta time što su kasnija istraživanja otkrila nova gradiva i nove vidike. No, nigdje novo prikupljeno gradivo nije dovelo do toga da potkopa Marxove velike, osnovne uvide nekim drugim uvidima.«

8. Posebnu sudbinu doživljavalo je i još uvijek doživljava Lenjinovo određenje klasa. Već svojim nastankom ta je definicija mala izuzetnost, jer Lenjin ju je zapisao u spisu u kojem je analizirao gibanja takozvanih komunističkih subotnika godine 1919, dakle u djelu koje uopće nije bilo usmjereno na teoretsko razmatranje društvenih klasa i u svojoj cjelini prije pokazuje značajke političko aktivističkog spisa. Definicija glasi:

»Klasama nazivamo velike skupine ljudi koje se međusobno razlikuju po svojem mjestu u povijesno određenom načinu društvene proizvodnje, po svojem odnosu (najčešće utvrđenom i uobličenom u zakonima) naspram proizvodnih sredstava, po svojoj ulozi u društvenoj organizaciji rada, a time i po načinu stjecanja i po veličini onog dijela društvenog bogatstva kojim one raspolažu. Klase su takve skupine ljudi od kojih jedna može prisvajati rad druge skupine zbog njihova različitog mjesta u određenom sistemu društvene privrede.«²²

²¹ Op. cit. str. 173—177.

²² V. I. Lenin, Izbrana dela IV, str. 206.

Posebna sudbina što ju je navedena definicija preživljavala izuzetna je po tome što je tako reći cjelokupna zapadna sociologija ili ne poznaje, ili je naprosto prezire i prešućuje. Velika međunarodna enciklopedija društvenih znanosti, koja danas važi kao najsuvremenija i koja je Leninu posvetila čak dvadeset navoda, a lenjinizmu osam, ne spominje navedenu definiciju ni jednom riječju.²³ Napis pod naslovom »Društvena klasa« u toj enciklopediji spominje pak jedino Leninovo stajalište o partiji radničke klase kao avangardi i o njezinim voditeljima koji, navodno, obično pridolaze iz drugih društvenih slojeva, osobito iz inteligencije.²⁴ I Georges Gurvitch, koji je vrlo dobro poznao Leninova djela s područja društvenih nauka, nije u svojem ciklusu predavanja na Filozofskom fakultetu Pariškog sveučilišta niti spomenuo njegovu definiciju klase, iako je cijeli semestar govorio o poimanju klase od Marxa do naših dana.²⁵ Čak ni Alain Touraine, koji danas važi za jednog od vodećih industrijskih sociologa na Zapadu i koji kritički pobija sva dosadašnja određenja društvenih klasa u zapadnoj sociologiji, te predlaže da ta sociologija barem privremeno upotrebljava pojam klase »u vrlo preciznom značenju kako ga je definirala marksistička misao« ne poznaje Leninovu definiciju.²⁶ Ukoliko bi mu ona bila poznata, on bi je u vezi s tim morao navesti upravo kao primjer preciznosti definiranja klase. Ukratko, u cjelokupnoj opsežnoj zapadnoj sociologijskoj literaturi koja razmatra pitanja socijalne stratifikacije, koliko smo je dosad razmotrili, nismo naišli na definiciju o kojoj govorimo.

Gdje i u čemu su uzroci tog nepoznavanja i prešućivanja vrijedilo bi ustanoviti, no takav zadatak zahtijevao bi dugotrajna i opsežna istraživačka nastojanja. S druge strane, sovjetski sociolozi i sociolozi ostalih socijalističkih država, dakako, poznaju i upotrebljavaju Leninovu definiciju, no ipak, oni je nerijetko po našem mišljenju, nekorektno interpretiraju, o čemu ćemo govoriti kasnije.

9. Kad bi zapadni sociolozi poznavali Leninovo poimanje klasa, najvjerojatnije se ne bi trebali toliko truditi oko pitanja kako da Marxovu teoriju klasa prilagode odnosima industrijskog kapitalizma. Definicija, naime, potpuno odgovara tim odnosima, još više, ona odgovara i odnosima predmonopolskog kapitalizma, a i klasnoj strukturi takvih društava čija se privreda temelji na državnom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima. To zbog toga što je ona svim svojim elementima podešena prema onom području na kojem društvene klase nastaju i koje ih održava. Radi se o području ekonomske strukture društva, odnosno o području proizvodnih odnosa.

Daljnja odlika Leninove definicije sastoji se u tome što su iz nje ispali svi oni elementi koji bi ukazivali na takozvane statusne determinante, tj. na okolnosti koje određuju, odnosno kojima se određuje društveni status čovjeka. Teškoće s Marxovom definicijom klasa iz »Osam-naestog Brumairea« sastoje se baš u tome što sadrže nekoliko takvih ele-

²³ International Encyclopaedia of the Social Sciences, Macmillan 1968, vol. 17, str. 282.

²⁴ Op. cit. vol. 15, str. 301.

²⁵ G. Gurvitch, "Le Concept de Classe Sociale de Marx à nos Jours".

²⁶ A. Touraine, "Classe Sociale et Statut socio-économique", Cahiers Internationaux de Sociologie, 1951/VI, str. 175.

menata koji se mogu interpretirati i kao statusne determinante, čime se postiže objektivno brisanje razlika između klase i statusnog sloja. Na pameti su nam ovi elementi: način života, interesi i obrazovanost. Zanimljivo je da jedno drugo, ranije Lenjinovo određenje klase također još sadrži neke od tih elemenata i time se nadovezuje na spomenutu Marxovu definiciju. Kada je polemizirao s teoretskim nazorima narodnjaka, Lenjin je pisao da su klase »skupine ljudi koje se međusobno razlikuju po svojoj ulozi u sistemu proizvodnih odnosa, po uvjetima proizvodnje i prema tome po uvjetima svog životnog položaja, po onim interesima koji određuje taj položaj.«²⁷ Statusni elementi u toj definiciji jesu »uvjeti životnog položaja« te »interesi koje taj položaj određuje«, iako Lenjin u vezi s tim ne govori niti o životnom položaju samom (načinu života), niti o samim interesima, već o uvjetima koji sve to određuju; ti uvjeti pak — što proizlazi iz definicije — u prvom su redu dakako ekonomske, dakle u tom slučaju klasne prirode. Velika razlika između Marxova i Lenjinova poimanja klase sastoji se, konačno, još u tome što Marx za jedinicu klase drži obitelj, a Lenjin takvom jedinicom drži pojedine ljude grupirane u skupine. Ako je u Marxovo vrijeme obitelj još mogla predstavljati jedinicu društvene klase, danas ona to sasvim sigurno više ne može, jer dinamični procesi vertikalne socijalne mobilnosti prouzrokuju nehomogene obitelji i u radničkoj klasi.

Osobito značajno u Lenjinovoj definiciji jest to što su gotovo svi njezini elementi neposredno upotrebljivi za empirijsko istraživanje, pa ih za tu svrhu ne treba posebno operacionalizirati. To su elementi:

— odnos (najčešće utvrđen i oblikovan u zakonima) prema proizvodnim sredstvima,

— uloga u društvenoj organizaciji rada i

— način stjecanja i veličina onog dijela društvenog bogatstva kojim (velike skupine ljudi, klase, J. G.) raspolažu.

Jedini element definicije koji operacionalno nije prikladan za neposredno empirijsko primjenjivanje jest »položaj u povijesno određenom načinu društvene proizvodnje«. Pri tom elementu, koji bi teoretski zapravo već sam dostajao za određenje obiju osnovnih klasa, radi se o konkretnoj, povijesno danoj ekonomskoj strukturi, odnosno cjelini proizvodnih odnosa odgovarajućeg društva, te o položaju sudionika u tim odnosima. O takvom ili drugačijem »mjestu« u ekonomskoj strukturi danog društva u odgovarajućih skupina ljudi zavisi svagdašnji sadržaj ostalih triju elemenata definicije. Ili pak obratno: iz konkretnog sadržaja spomenutih triju elemenata, koji se može neposredno empirijski ustanovljavati i — što osobito važi za veličinu udjela u društvenom bogatstvu — također mjeriti, može se zaključivati o »mjestu u povijesno određenom načinu društvene proizvodnje« onih velikih skupina ljudi koje bi bile predmet odgovarajućeg empirijskog istraživanja.

S obzirom na djelomično izmijenjenu ekonomsku strukturu industrijskih društava, do koje je došlo zbog prelaza od predmonopolskog u monopolski kapitalizam, veoma je značajan onaj element Lenjinove definicije klasa koji ukazuje na odnos prema proizvodnim sredstvima. Za poduzetnike predmonopolskog kapitalizma taj je odnos bio »utvrđen i

²⁷ V. I. Lenin, Dela, Moskva 1964, str. 391.

oblikovan u zakonima« kao pravna institucija privatnog vlasništva, ili — kako ga označavaju neki zapadni sociolozi — »djelatnost vlasništva«. Lenjin, pak, ostavio je okolnost pravnog institucionaliziranja privatnog vlasništva u svojoj definiciji u zagradama, čime je vrlo jednostavno, iako znanstveno korektno, riješio pitanje koje prouzrokuje toliko glavobolje nekim zapadnim sociolozima; to je pitanje što se desilo s klasnom strukturom kapitalističkog društva kada se »djelatno vlasništvo« raspalo na kapital-vlasništvo i kapital-funkciju? Desilo se to da su značajne funkcije prijašnjeg kapitalista vlasnika prešle na nevlasnika menedžera. Je li doista počela nastajati nova izrabljivačka klasa menedžera, odnosno tehnobirokratska klasa, kako tvrde neki zapadni istraživači? Čini nam se da to pitanje nije danas još ni empirijski ni teoretski dovoljno analizirano. No, nešto je sigurno: s prelazom od predmonopolskog u monopol-ski kapitalizam, čiji najdosljedniji pojavni oblik jest državni kapitalizam, u klasnoj strukturi kapitalizma ništa se bitno nije promijenilo. Prije, kao i sada, za tu je strukturu značajno to da, s jedne strane, postoje oni koji upravljaju proizvodnim sredstvima, organiziraju i rukovode privredom, raspolazu većim dijelom i participiraju razmjerno znatnim udjelom u društvenom bogatstvu, s druge pak strane oni koji prodaju svoju radnu snagu, proizvode tuđim proizvodnim sredstvima, ne raspolazu proizvodom svojeg rada i razmjerno malim udjelom participiraju u društvenom bogatstvu. Još više: u takvoj klasnoj strukturi ništa se bitno nije izmijenilo niti u onim socijalističkim društvima u kojima se »povijesno određeni način društvene proizvodnje« temelji na državnom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima. Takvu strukturu nazovimo — samo u smislu radne hipoteze — nazoviklasnom. Do takvog zaključka dovodi nas racionalna, nedogmatična interpretacija Lenjinove definicije klase.

10. Zbog mogućnosti takve interpretacije doživljava spomenuta definicija posebnu sudbinu i u nekih sociologa Sovjetskog Saveza i drugih socijalističkih država. U vezi s tim često oni govore najprije o općem ljudskom vlasništvu, i to na taj način kao da su njegov sadržaj i priroda sasvim objašnjeni, a o vlasništvu kao proizvodnom odnosu kao da nema što da se raspravlja. Oni na neki način također obilaze osnovnu okolnost uspoređivanja (*tertium comparationis*) u Lenjinovoj definiciji, naime *razliku* između velikih skupina ljudi s obzirom na variable što ih kao svoje elemente sadrži navedena definicija.²⁸ Kad se ne bi tako ponašali, morali bi oni, vrlo je vjerojatno, doći do spoznaje da je opće ljudsko vlasništvo u njihovim državama — ako već ne identično — tada barem vrlo slično državnom, etatiškom vlasništvu nad proizvodnim sredstvima, dakle takvom kakvo danas srećemo i u drugim globalnim društvima bez obzira na razlike u njihovu političkom uređenju; da u njihovim državama postoji poseban sloj koji je s obzirom na neke elemente Lenjinove definicije klase — ako već ne identičan — onda svakako vrlo sličan onom društvenom sloju u današnjim zapadnim državama koji neki označuju birokracijom, drugi pak tehnobirokratskim društvenim slojem ili čak klasom; da radnici u takvim ekonomskim strukturama još uvijek

²⁸ Vidi M. N. Rutkevič, »Problemi preobrazbe socialne strukture sovjetske družbe« J. Goričar, »Pomisleki ob Rutkevičevem članku«, *Torija in praksa* 1968/11, str. 1638—1653.

imaju snažna obilježja klase najamnih radnika, jer im upravo društveni sloj birokracije funkcijama što ih obavlja onemogućava slobodno raspolaganje kako uvjetima, tako i rezultatima njegova rada. Upravo te spoznaje morale bi se iskoristiti kao hipotetičko ishodište u empirijskom istraživanju socijalno-ekonomske slojevitosti u svakoj socijalističkoj državi. Tim bismo putem mogli povezati marksističku teoriju klasa, kako je ona operacionalno izražena u Lenjinovoj definiciji, s empirijskim istraživanjem. Tek kad će se nedogmatizirana marksistička teorija klasa uspjeti povezati s metodološki najkorektnijim istraživanjem, tek ćemo tada moći određeno govoriti o klasnim, odnosno nazoviklasnim strukturama socijalističkih društava, a isto tako o mogućem mijenjanju takvih struktura u samoupravnom socijalizmu. To bi također bila jedina znanstveno prihvatljiva potvrda marksističke teorije klasa, usprkos svim nastojanjima s Istoka i sa Zapada da je na svoj način interpretiraju, »stvaralački« razvijaju ili pak »poboljšavaju«.

Sa slovenskog preveo Hotimir Burger